

MEMLÜK-İLHANLI İLİŞKİLERİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: ŞAKHAB SAVAŞI (702/1303)

*Fatih Yahya AYAZ**

Turning Point in Mamluk-Ilhanid Relations: Shahab Battle

From Ayn Jalut War, there had been started a struggle between Mamluks who wanted to prevent Egypt from suffering likely attacks and to strengthen their sovereignty over Syria region for getting the mamluk transportation from Desht-i Kipchak safer and Ilkhanids who wanted to reach to sea by getting hold of Syria region and to invade Egypt in accordance with their traditional imperialist politics. This struggle appeared sometimes as a cold war like violations of frontiers, diplomatic manoeuvres and espionage mutually. There had been great wars like Albistan, Homs, Hkazindar and Shakhhab between these two states and Mamluks were victors in them except Hkazindar. Shakhhab War had some characteristics different from others from the point of its results. Thus, as a result of this war, Mamluks' sovereignty over Syria region became definite. Moreover, these two states went into the reconciliation way after that war. In this study, we dealt with the relations between Mamluks and Ilkhanids in the process towards Shakhhab War briefly and Shakhhab War and its results from every aspects.

Anahtar Kelimeler: Memlükler, İlhanlılar, Moğollar, Şakhab Savaşı, Suriye, Aynicâlût Savaşı, el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun ve Gâzân.

Keywords: Mamluks, Ilkhanids, Mongols, Shakhhab War, Syria, Ayn Jalut War, al-Malik al-Nasır Muhammad b. Kalawun and Ghazan.

Giriş

İlhanlılar Devletinin (654-754/1256-1353) kurucusu Hülâgû (654-663/1256-1265), VII. (XIII.) asrın ortalarında ağabeyi Moğol Büyük Hanı Mengü (649-657/1251-1259) tarafından İran, Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu gibi Moğollar'ın hâkim olamadığı bölgeleri ele geçirmek üzere Batı'ya gönder-

* Dr., Çukurova Ü. İlahiyat F. İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Elemanı,
fyayaz@yahoo.com

rilmisti.¹ Hülâgû giriştiği bu büyük askerî harekât sırasında Abbâsiler Devletini (132-656/750-1258) ortadan kaldırmak suretiyle Bağdat'ı ele geçirmiş ve Suriye bölgesine yönelmişti. Şam'ı da ele geçiren Hülâgû, ağabeyinin 657 (1259) yılında ölümü nedeniyle askerlerinin çoğunu yanına alarak başkente geri dönmek zorunda kalmıştı. Geride bıraktığı ordunun 25 Ramazan 658 (3 Eylül 1260) tarihinde Filistin'de meydana gelen Aynicâlût Savaşı'nda,² Memlükler'e (648-923/1250-1517) mağlup olmasıyla Moğollar'ın ilerleyişi sona ermiş ve Fırat kıyılarına kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardı.³

Memlükler'in kesin zaferiyle neticelenen ve tarihin akışını değiştirecek çapta önemli kabul edilen Aynicâlût Savaşı, aynı zamanda Memlükler ve İlhanlılar'ın ilk karşılaşması olmuş, daha sonraki ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Zira Moğollar bir meydan savaşında ilk defa açık bir mağlubiyetle tanışıyorlardı.⁴ Diğer taraftan Memlükler Suriye'yi ele geçirdikleri gibi İslâm dünyasının gözünde büyük bir itibar kazanmışlar, Mısır'daki hâkimiyetlerini de sağlamlaştırmışlardı. Yine bu savaşın neticesi olarak Memlükler ve İlhanlılar sınırları itibarıyla komşu devletler haline gelmişlerdi.⁵ Dolayısıyla bu iki devlet arasında, gerek Aynicâlût Savaşı'nın İlhanlılar'ın maneviyatlarında meydana getirdiği tahribat, gerekse her iki devletin Suriye üzerindeki hâkimiyet kurma emelleri nedeniyle uzun süre devam eden bir mücadele başlamış-

¹ Ebü'l-Muzaffer Alaeddin Atâ Melik b. Bahaeddin Muhammed el-Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ* (Tür. çev. Mürsel Öztürk), I-III, Ankara 1998, III, 487; Bertold Spuler, *İran Moğolları* (çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s. 59; Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Mongke, 1251-59", *Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)*, ILVI/2 (1986), s. 499.

² Tarihin akışını değiştirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm dünyasının doğusu ve hatta Avrupa'yı Moğol istilası tehdidinden kurtardığı belirtilen bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. John M. Smith, Jr., "Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, ILIV/2 (1984), s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-ülâ*, Kahire 1976, s. 51-59; Abdülkerim Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, IV (1991), s. 275-276.

³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 62-63, 66-68; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XXX (2005), s. 226; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, XXII (2000), s. 102-103.

⁴ Spuler, *İran Moğolları*, 68; Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, Illinois 1986, s. 34.

⁵ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), s. 31; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 55 vd.

tır. Bu mücadele Şakhab Savaşı'na kadar, aradaki kısa sulh dönemleri hariç tutulursa bütün hızıyla devam edecek, Türk Memlûkler dönemi (648-784/1250-1282) sultanlarından el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı (709-741/1309-1341) sırasında yapılan anlaşma ile son bulacaktır.

Biz bu çalışmada söz konusu mücadelelerdeki en büyük savaşlardan biri olan ve İlhanlılar Devletinin Suriye üzerindeki emellerini ortadan kaldırma yolunda kritik bir merhale konumundaki Şakhab Savaşı'nı ele alacağız. Bu savaşın Memlûk kaynaklarında geniş yer işgal etmesi, bundan çok sonraları dahi değişik vesilelerle Şakhab Savaşı'ndan ve öneminden bahsedilmesi ve sonuçları itibarıyla iki devletin ilişkilerinde dönüm noktalarından birini, belki de en can alıcısını teşkil etmesi bizi böyle bir çalışmaya yönlendirmiştir.

Şakhab Savaşı'na Kadar Giden Süreçte Ana Hatlarıyla Memlûk-İlhanlı Münasebetleri

Aynicâlût Savaşı'yla birlikte komşu devletler haline gelen Memlûkler ve İlhanlılar, değişik nedenlerin yanı sıra jeopolitik gerçeklerin de zorlamasıyla Suriye ve Filistin bölgeleri üzerinde büyük bir mücadeleye girişmişlerdi. Memlûkler Aynicâlût Savaşı'ndan sonra kendilerini İslâm dünyasının hamisi olarak görmeye başlamışlar, bu nedenle Bağdat'ı İlhanlılar'ın elinden alma teşebbüsünde dahi bulunmuşlardı.⁶ İlhanlılar ise güneybatısındaki Memlûk hâkimiyeti altında bulunan Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, böylece denize inmek istiyorlardı. Stratejik hedefleri ise Mısır'ı da ele geçirmek suretiyle Suriye ve Filistin'deki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaktı.⁷ Bu amaçla stratejik öneme sahip birçok bölgeyi daha Hülâgû zamanında ele geçirdikleri, bunlar arasında yer alan Kal'atürrûm'un (Rumkale veya Kal'atülmüslimîn) Memlûkler tarafından daha sonra fethedilmeye çalışılmasının da İlhanlılar'ın söz konusu stratejisine cevap amacını taşıdığı belirtilmektedir.⁸ Dolayısıyla

⁶ F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 56; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991, s. 39, 43. Ayrıca bk. Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlhanid War, 1260-1281*, Cambridge 1996, s. 1-2.

⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s. 70-71; Nadir Devlet, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, İstanbul 1987, s. 64-65; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 32.

⁸ Muammer Gül, "Mısır Memlûklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/2 (2002), s. 361-362.

iki devlet arasında yaklaşık 60 yıl sürecek, bazen karşılıklı küçük akınlar, diplomatik manevralar ve casusluk faaliyetleri gibi “soğuk savaş” olarak nitelendirilebilecek şekilde, bazen de bizzat savaş olarak ortaya çıkan bir mücadele başlamıştır.⁹

Her iki devlet de bu uzun süren mücadeleleri sırasında kendilerine müttefikler edinmişlerdi. Mesela Memlükler, İlhanlı düşmanlığı konusunda kendileriyle aynı doğrultuda hareket eden Deşt-i Kıpçak’taki bir başka Moğol devleti Altın Ordu (1241-1502) ile ittifak kurmuştu. Onların Altın Ordu Devleti ile yakın ilişkilerinin temelinde ise buradaki Türkler’in devamlı artan bir sayıda Memlükler Devleti’ne gelmesi yatıyordu. Ortak düşmanları İlhanlılar’ın kara yolunun üzerinde olması bu iki devletin bağlantısını deniz yoluyla sınırılıyor, bu da deniz yolunun üzerinde hâkim olan Bizans Devletini (330-1453) anahtar konuma getiriyordu. Dolayısıyla hem Memlükler, hem de Altın Ordu Devletleri Bizans’la anlaşmak zorundaydı. Bu sıralardaki Bizans İmparatoru VIII. Mikhail (1259-1282), İlhanlılar’la olan iyi ilişkilerini Anadolu Selçukluları’na (468-707/1075-1308) karşı bir baskı unsuru olarak kullanmayı tercih ettiğinden muhtemelen Memlükler ve Altın Ordu Devletleri ile anlaşma yapmaktan kaçınıyordu.¹⁰ Ancak Hülâgû’nun ölümünün ardından VIII. Mikhail’in tavrını değiştirmeye başladığı ve Bizans Devletine zarar veren Bulgarlar’ı baskı altında tutmak için bu devletlerle dostluk kurmayı siyasetine daha uygun bulduğu belirtilmektedir.¹¹

Diğer taraftan bu sırada İlhanlılar’ın hükümdarı olan Abaka (663-680/1265-1282) Memlükler’e karşı birlikte hareket etmek için Haçlılar’la yakın ilişkiye girmiş ve Memlükler’e saldırmak konusunda teşvik için onlarla yazışmalarda bulunmuştu. Ancak bu çabaları onun beklediği sonucu vermedi.¹² Ne var ki, Haçlılar ve Ermeniler, İlhanlılar’la her an ittifak kurabilir ve

⁹ Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 1; a.mlf., “Mongol Imperial Ideology and the Ilkhanid War Against the Mamluks”, *The Mongol Empire & Its Legacy* (ed. Reuven Amitai-Preiss-David O. Morgan), Leiden, Boston, Köln 1999, s. 57.

¹⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 423-424; Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, s. 32.

¹¹ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 424. Ayrıca bk. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 91 vd.

¹² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (çev. Fikret Işıltan), I-III, Ankara 1986-1987, III, 294-295; M. Cemaleddin Sürûr, *Devletü Benî Kalavun fî Mısır*, Mısır 1947, s. 160. Ayrıca bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 71.

Memlûkler'e karşı büyük bir tehdit oluşturabilirlerdi.¹³ Nitekim Ermeniler, Irak'ı elinde bulunduran ve Mısır'ı da stratejik planına dâhil etmiş olan İlhanlılar'ın vasâlleri durumundaydılar. Haçlılar da Suriye sahillerini ellerinde bulunduruyorlardı. Dolayısıyla sadece Suriye'nin geri kalan kısmı değil, Mısır da tehdit altındaydı ve bu sırada Memlûkler'in sultanı olan el-Melikü'z-Zahir Baybars (658-676/1260-1277) buna göre tedbirler almak zorundaydı. Nitekim Baybars çoğunlukla hem İlhanlılar, hem de Haçlılar'a karşı aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştı.¹⁴ Moğollar'la Haçlılar'ın ortak hareket etmesi, Memlûkler'in dış siyasetini ve Suriye'ye bakışlarını temelden değiştirmiş, birçok devletle diplomatik ilişkiler kurmayı getiren çok yönlü yeni bir strateji belirlemelerini zorunlu kılmıştı.¹⁵

Memlûkler bu şartlar altında öncelikle esas düşmanları olan İlhanlılar'a karşı, daha önce de bahsedildiği gibi bir başka Moğol devleti olan Altın Ordu'yu kullanma yolunu seçmiştir. Bu iki Moğol devleti arasındaki husumet İlhanlı hükümdârı Hülâgû ile Altın Ordu hükümdârı Berke'nin (654-665/1256-1266), Moğol büyük hanı Mengü'nün ölümünün ardından kardeşleri arasında çıkan bölge paylaşımı mücadelesinde farklı saflarda yer almalarına kadar geriye gitmekteydi.¹⁶ Memlûk sultanı Baybars, bu çekişmeyi daha da derinleştirerek İlhanlılar'ın etkinliğini kırma siyaseti güdüyordu. Bu amaçla Berke'ye mektuplar gönderiyor, onu İlhanlılar'la mücadele etme konusunda teşvik ediyordu. Bir yandan da karşılıklı elçiler gönderilmek suretiyle ilişkiler daha da güçlendiriliyordu.¹⁷ Bu ittifak, en azından bir süreliğine İlhanlılar'ın Suriye'ye büyük bir saldırı yapmasına mani oldu.¹⁸ Bütün bu diplomatik faaliyetler devam ederken, Aynicâlût Savaşı'nın ardından Memlûkler'le

¹³ Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 106 (1997), s. 152. Krş. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 106.

¹⁴ Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 32.

¹⁵ R. Stephen Humphreys, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamlûk Studies Review*, II (1998), s. 11.

¹⁶ Peter Thorau, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (İng. çev. P. M. Holt), London, New York 1992, s. 123-124; Nadir Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, s. 107.

¹⁷ Thorau, *The Lion of Egypt*, s. 124-125; Irwin, *The Middle East*, s. 51; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 33, 35-36.

¹⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 71-72; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 36.

İlhanlılar arasında çatışma ve savaşlar da baş göstermeye başlamıştır. Bu noktada çalışmamızın konusu olan Şakhab Savaşı'na kadar giden süreci ortaya koyması bakımından söz konusu savaşlar ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Aynicâlût Savaşı'nın ardından başlayan gergin süreçte Memlükler'le İlhanlılar arasında bazı çatışmalar ve sınır ihlalleri¹⁹ meydana gelmişti. Ancak asıl büyük karşılaşma olarak nitelendirilebileceklerden birisi 675 (1277) yılında gerçekleşti. Moğol tahakkümünden bunalan bazı Anadolu Selçuklu emîrlerinin yardım istemeleri neticesinde Memlük sultanı Baybars, Anadolu'ya sefere karar verdi. Söz konusu sene ordusuyla Elbistan'a geçen Baybars burada karşılaştığı İlhanlı ordusunu büyük bir hezimete uğrattı, komutanlarını da öldürdü. Savaşın ardından hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Kayseri'ye kadar ulaştı ve Anadolu Selçuklu tahtına oturdu. İlhanlılar'ın tekrar harekete geçtiğini öğrenen sultan, erzak yetersizliği ve ordunun yorgunluğu gibi nedenlerle buradan ayrılmayı daha uygun görerek Dımaşk'a geri döndü.²⁰ Ne var ki, Elbistan'da kazanılan savaş Kayseri ve civarında yaşayanlar için daha sonra büyük bir felaket ve kıyım neden oldu. Savaş alanına gelen ve buradaki Moğol cesetlerini gören İlhanlı hükümdarı Abaka çok hiddetlenerek, Kayseri ve civarındaki halkı büyük bir katliama tâbi tuttu.²¹ Elbistan'daki savaştan kısa bir süre sonra 676 senesi başlarında (1277) Baybars'ın ölmesi, onun İlhanlılar'ı batı ve deniz tarafından ablukaya alarak tecrit etme siyasetini de sona erdirmişti.²²

Baybars'ın ölümünün ardından tahta çıkan oğulları zamanındaki karışıklıklar ve onlardan tahtı devralan el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun'un

¹⁹ Bu küçük çaplı sayılabilecek çatışmalar ve bu esnada her iki tarafın müttefikleriyle yardımlaşmaları ile ilgili geniş bilgi için bk. F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 66-104; Kanat, "Baybars Zamanında Memlük-İlhanlı Münasebetleri", s. 33-43.

²⁰ İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Şeddâd, *Târibü'l-Meliki'z-Zâbir* (nşr. Ahmed Hutayt), Beyrut 1983, s. 153, 169-177; Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah b. Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-Zâbir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâbir* (nşr. Abdülaziz el-Huveytır), Riyad 1976, s. 453-471; Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâstrî, *Zübdetü'l-fikere fî târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1998, s. 152, 153-156; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 104-109; Thorau, *The Lion of Egypt*, s. 235-240.

²¹ İbn Şeddâd, *Târib*, s. 182; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikere*, s. 157-158; Ahmed b. Abdülvehhab en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, XXX (nşr. Muhammed A. Şâire-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1990, s. 361-362; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 109-110; Thorau, *The Lion of Egypt*, s. 240.

²² Spuler, *İran Moğolları*, s. 85.

(678-689/1280-1290) ilk zamanlarda içerde birtakım isyanlara maruz kalmamasından yararlanmak isteyen İlhanlılar tekrar harekete geçmişlerdi.²³ İlhanlılar'ı harekete geçmeye iten nedenlerin başında Kalavun'a isyan ederek Şam'da istiklalini ilan eden Sungur el-Aşgar'ın²⁴ onlardan yardım talebi ve yapılacak mücadelede destek vaadi gelmektedir.²⁵ Nitekim onun bu talebiyle 679 (1280) senesinde Suriye'ye saldıran İlhanlılar Halep, Gaziantep ve civarındaki bölgeleri istila ettiler, ancak Sungur el-Aşgar'ın destek vermekten vazgeçmesi üzerine buralarda fazla kalamayıp, ülkelerine geri döndüler.²⁶

Bu son saldırı ve istila daha sonra meydana gelecek büyük savaşın da habercisidir. Nitekim 680 (1281) senesinde İlhanlılar bir kez daha Suriye'ye girdiler. Abaka ordusunun bir kısmı ile Rahbe'yi²⁷ muhasara ederken kardeşi komutasındaki içinde Ermeniler ve Haçlılar'ın da bulunduğu büyük bir orduyu Hama ve Humus üzerine gönderdi. Durumu haber alan ve bu sırada Sungur el-Aşgar'ın da itaatini arz etmesiyle rahatlayan Kalavun ordusunu toplayarak Humus'a doğru hareket etti. burada meydana gelen savaşta önceleri bozulan Memlük ordusu daha sonra toparlanarak İlhanlılar'ı büyük bir yenilgiye uğrattı (14 Recep 680/29 Kasım 1281). İlhanlılar'ın komutanı yaralanmış ve çok büyük zayıat vermişlerdi. Savaştan canlı kurtulabilenler Rahbe'de bulunan Abaka'nın yanına dönmüş, o da ordusunu alarak Bağdat'a geri gitmişti. Bu savaşta Memlük ordusundan birçok emîr ve asker de haya-

²³ Sürür, *Devletü Benî Kalavun*, s. 161-162; Ali Aktan, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", *Belâten*, LIX/226 (1995), s. 612; Yiğit, *Memlûkler*, s. 59.

²⁴ Dımaşk'ta saltanat naipliği görevini de yürüten Sungur el-Aşgar'ın (ö. 691/1292) hayatı hakkında bk. Fazlullah b. Ebi'l-Fahr es-Sukâî, *Tâlibî Kitâbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve Frans. çev. Jacqueline Sublet), Dımaşk 1974, Arapça kısım s. 85-86; Şemseddin Muhammed b. Osman ez-Zehabi, *Târîbu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâbir ve'l-a'lâm: sene 691-700* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 2000, s. 119-120; Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-Vefeyât* (nşr. Helmut Ritter v.dğr.), I-, Wiesbaden 1962-, XV, 490-495.

²⁵ Aktan, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", s. 609, 612; Irwin, *The Middle East*, s. 66; Spuler, *İran Moğolları*, s. 86.

²⁶ Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâbire fî mülûki Mısr ve'l-Kâbire*, I-XII, Kahire 1956, VII, 298-299; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 115; Sürür, *Devletü Benî Kalavun*, s. 162; Aktan, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", s. 612-613.

²⁷ Rahbetümâlikbintük da denilen ve Fırat kıyılarında yer alan, Halep civarındaki bu bölge için bk. Şihabeddin Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Beyrut 1995-1996, III, 34-35.

tını kaybetti. Muzaffer olan Kalavun ise yanındaki Moğol esirleriyle birlikte ordusunu alarak önce Dımaşk'a, ardından Kahire'ye döndü. Savaşın ardından kısa bir süre sonra, Abaka'nın kardeşi olan İlhanlı ordusunun komutanı mağlubiyetin verdiği üzüntü ve kederden öldü.²⁸

Bu savaşın ardından bir sene sonra İlhanlı hükümdarı Abaka da ölmüş, yerine tahta Müslüman olarak Ahmed adını alan Teküder (680-683/1282-1284) çıkmıştı. Teküder, Memlük sultanı Kalavun'a mektup yazarak Müslüman olduğunu ve İslâm'a hizmet etmek istediğini bildirmiş, Kalavun da ona bundan duyduğu memnuniyeti ve aralarındaki düşmanlığın zamanla giderileceğini ifade eden cevabî bir mektup göndermişti. Kalavun'un da belirttiği gibi bu düşmanlık bir süreliğine giderildi. Bu konuda aradaki yazışmalar ve elçi teatileri²⁹ etkili olmuştu. Ancak İlhanlı Moğolları, hükümdârlarının İslâm'a girişini hoş karşılamadılar ve bir süre sonra onu tahttan indirerek yerine Argun'u (683-690/1284-1291) çıkardılar. Putperest Argun'un, İlhanlı Devleti idaresindeki Müslümanlar'a karşı izlediği sert politika, Avrupa Devletleri ve Papa ile Memlükler'e karşı mücadele için işbirliğine gitmesi, iki devletin ilişkilerini tekrar bozdu.³⁰

Kalavun'un vefatının ardından Memlük tahtına çıkan el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun da (689-693/1290-1293) kısa saltanatı sırasında Argun'un izlediği siyaset nedeniyle yeniden baş gösteren ve yerine geçen Geyhatu zamanında da devam eden (690-694/1291-1295) İlhanlı tehlikesi ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nitekim 691 (1291) senesinde İlhanlılar'ın

²⁸ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 194-201, 207, 213; İmâdüddin İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî abbâri'l-beşer* (nşr. Muhammed Azb ve dğr.), I-IV, Kahire 1998-1999, IV, 23-24; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 116-119. Bu savaşla ilgili olarak ayrıca bk. Gregory Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), I-II, Ankara 1987, II, 607-608; Şâfi b. Ali el-Askalânî, *Kitâbü'l-Fazlı'l-me'sûr min sîreti's-Sultân el-Melikü'l-Mansûr* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut 1998, s. 65-79.

²⁹ Elçi teatileri ve bu yazışmalarla ilgili olarak bk. Şâfi b. Ali el-Askalânî, *el-Fazlı'l-me'sûr*, s. 93-116; İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* (nşr. Murad Kamil-Muhammed Ali en-Neccâr), Kahire 1961, s. 5-17; Holt, "The İlhan Ahmad's Embassies to Qalâvûn: Two Contemporary Accounts", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, ILIX/1 (1986), s. 128-132; Adel Allouche, "Teguder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, XXII/4 (1990), s. 437-443.

³⁰ F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 122-127; Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 163-172; Aktan, "Bahri Memlüklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", s. 613. Argun'un Avrupa Devletleri ve Papa ile ilişkileri için ayrıca bk. İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 639.

Rahbe'yi yağmalamaları nedeniyle çıktığı Suriye seferi sırasında, onlarla işbirliği yapan Ermeniler'in bulunduğu Kal'atürrûm'u da muhasara eden Sultan Halil b. Kalavun, bu kaleyi fethederek adını Kal'atülmüslimîn şeklinde değiştirdi (11 Recep 691/28 Haziran 1292).³¹

Bu sırada İlhanlı tahtında bulunan Geyhatu da, Memlükler'e karşı geleneksel düşmanlık siyasetini devam ettiriyordu. Nitekim 692 (1293) senesinde Sultan Halil b. Kalavun'a elçi göndererek, Şam bölgesini işgal edeceği tehdidiyle Hülâgû'nun daha önce ele geçirdiği Halep'i geri istedi. Halil b. Kalavun ise buna cevaben Bağdat'ı fethedip buradaki Moğolları temizleyeceği ve daha önce olduğu gibi tekrar Müslüman memleketi haline getireceğini bildirerek Geyhatu'ya meydan okudu. Ayrıca Şam'a haber göndererek gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmek suretiyle İlhanlılar'a karşı bir savaşa girişeceğini ihsas ettirdi.³² Ne var ki, bu mücadele fiiliyata dökülmeden her iki sultan da öldürüldü.³³

Halil b. Kalavun ve Geyhatu'dan sonra iş başına gelen her iki devletin sultanları zamanında da ilişkiler gergin vaziyetini sürdürmüş, nihayet Memlük tahtına el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un (birinci saltanatı 693-694/1293-1295, ikinci saltanatı 698-708/1299-1309), İlhanlı tahtına da Gâzân'ın (694-703/1295-1304) oturmasıyla Şakhab Savaşı'na doğru giden süreç hızlanmış. Bu süreçte de iki devlet arasında düşmanlık hız kesmemiş, hatta daha büyük savaşlar meydana gelmiştir.

Gâzân daha tahta çıkmadan önce Şaban 694 (Haziran 1295) tarihinde bütün emîrleri ve ordusuyla birlikte Müslüman olmuş ve Mahmud adını almıştı.³⁴ Ancak onun Müslüman olması, önceden beri süregelen ve amacı

³¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 288-289; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr), I-XII, Kahire 1956-1973, I/3, 777-778; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 127-128; Sürûr, *Devletü Beni Kalavun*, s. 172-173; Aktan, "Bahrî Memlüklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", s. 613.

³² Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 786; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdü'l-cümân fi târîhi ebli'z-zamân* (nşr. Muhammed M. Emin), I-IV, Kahire 1987-1992, III, 187-188.

³³ F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 128-129.

³⁴ Reşîdüddin Fazlullah el-Hemedânî, *Rasbidüddin Fazlullah's Jami'u't-tavârik: Compendium of Chronicles* (İng. çev. W. M. Thackston), I-III, Harvard 1999, III, 620; Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekir b. el-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman ve enbâüh ve veşeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân*

Suriye’yi elde etmek olan İlhanlı siyasetini değiştirmediği gibi, bilakis bu konuda daha da etkin bir yol izlemesini beraberinde getirdi.³⁵ Onun güttüğü siyaset iki devlet arasındaki savaşları yeniden başlattı. Nitekim İlhanlılar’ın şam bölgesine saldırmak üzere harekete geçtiğini öğrenen Sultan Muhammed b. Kalavun, 24 Zilhicce 698 (22 Eylül 1299) tarihinde Kahire’den yola çıktı, önce Gazze’ye, buradan da Dımaşk’a geçti. Sultan Dımaşk’tan ayrıldığında, Gâzân komutasındaki İlhanlı ordusunun da Hama ile Humus arasında bulunan Hazindâr vadisine geldiği haberi ulaştı. Burada meydana gelen büyük savaşta Memlük ordusu yenildi (28 Rebülevvel 699/23 Aralık 1299). Birçok büyük emir bu savaşta hayatını kaybetti. Gâzân büyük ganimet elde ettiği savaşın ardından Humus ve halkın büyük korku içinde olduğu Dımaşk’ı da istila etti. şam bölgesinde kendini sultan ilan ettirdi ve adına hutbe okutturdu. Daha önce kendisine sığınmış olan Memlük emiri Seyfeddin Kıpçak’ı³⁶ yanına çok sayıda Moğol askeri bırakarak Dımaşk’a naip atadı, diğer bazı Memlük emirlerini de Suriye bölgesinin çeşitli şehirlerinde naip olarak görevlendirdi. Bunların ardından ordusuyla birlikte bölgeden ayrıldı.³⁷

Diğer taraftan, mağlup Memlük ordusu ile Kahire’ye dönen Sultan Muhammed b. Kalavun şam bölgesini geri almak için hemen hazırlıklara başladı. Aynı senenin Recep ayı başlarında (Mart 1300) Kahire’den ordusuyla birlikte yola çıktı. Yolda sultanın başşehirde kalmasının daha uygun olacağı kanaati olunca, Muhammed b. Kalavun geri döndü, ordunun Saltanat Naibi (Nâibü’s-saltana) Sallâr³⁸ ve Sarayağası (Üstâdâr) Baybars el-

min ebnâib (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-III, Beyrut 1998, I, 254-256; Yuvalı, “Gâzân Han”, *DİA*, XIII (1996), s. 429.

³⁵ Sürür, *Devletü Benî Kalavun*, s. 176.

³⁶ Moğol asıllı olan Seyfeddin Kıpçak’ın (ö. 710/1310) hayatı hakkında bk. Safedî, *A’yânü’l-asr ve a’vânü’l-nasr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dęr.), I-VI, Beyrut-Dımaşk 1998, IV, 61-72; Ebü’l-Fazl şihabeddin Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-kâmine fi a’yânü’l-mietü’s-sâmine* (nşr. Abdülvâris Muhammed Ali), I-IV, Beyrut 1997, III, 145-146.

³⁷ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü’l-fikre*, s. 328-329, 330-344; Ebü’l-Fidâ, *el-Mubtasar*, IV, 54, 55-56; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 879, 882-895; F. Âşûr, *el-Alâkâtü’s-siyâsiyye*, s. 145-153; Spuler, *İran Moğolları*, s. 111-112. Bu savaşın İlhanlı kaynaklarına göre detaylı bir tasvirini için bk. Reşîdüddin, *Rashiduddin Fazlullah’s Jami’u’t-tavarikh*, III, 644-647.

³⁸ Baybars el-Çaşnigir ile birlikte, Sultan el-Melikü’n-Nasır Muhammed b. Kalavun’u baskı altında tutan ve idarede söz sahibi olan büyük emirlerden Sallâr’ın (ö. 710/1310) biyografisi için bk. İbnü’s-Sukâi, *Tâli Kütâbi Vefeyât*, s. 89; Safedî, *A’yânü’l-asr*, II, 489-494;

Çaşnigîr'in³⁹ komutasında sefere devam etmesine karar verildi. Bu sırada Dımaşk'ta Gâzân namına idareyi yürüten Seyfeddin Kıpçak ve diğer bölgelerdeki naiplerle yazışmalar yapılarak itaate davet edildiler. Bu emîrlerin olumlu cevabı üzerine rahatlayan Sallâr ve Baybars el-Çaşnigîr beraberlerinde bulunan emîrler ve orduyla Suriye bölgesinde asayîşi temin ettiler. Daha önce Suriye bölgesindeki şehirlere naip olarak tayin edilmeleri kararlaştırılan emîrler, görev yerlerine giderek buralardaki Moğol askerlerini bertaraf etmek suretiyle şehirleri teslim aldılar. Huzur ve sükûnu tesis eden Sallâr ve Baybars el-Çaşnigîr Şevval (Haziran) ayında başkente geri döndüler.⁴⁰

Memlükler'in bu hamlesine İlhanlılar'ın cevabı gecikmedi. Mısır ve Şam bölgesinde 700 (1300) senesi başlarında Moğollar'ın tekrar harekete geçtikleri haberi yayıldı. Suriye bölgesindeki halk büyük bir korkuya kapıldı. Bunun üzerine gerekli hazırlıkları yapan Sultan Muhammed b. Kalavun ordusuyla Şam'a doğru yola çıktı (13 Safer 700/28 Ekim 1300). Gazze'de bir süre konaklayan ordu buradan Hama tarafına doğru yola çıktı. Bu bölgede hava şartlarının kötü olması nedeniyle Memlük ordusu daha fazla ilerleyemedi ve burada 2 aya yakın durmak zorunda kaldı. Birkaç emîrin komutasındaki küçük bir ordu halkı teskin etmek için Halep'e gönderildi, sultan da asıl orduyla Kahire'ye geri döndü (29 Rebîülahir 700/11 Ocak 1301).⁴¹ İlhanlı tarihçisi Reşîdüddin (ö. 718/1318) bu geri çekilişi, Memlükler'in, Moğol ordusunun karşısına çıkmaya cesaret edememelerine bağlamaktadır.⁴²

Gâzân ise Memlük ordusu geri döndüğü sırada Fırat'ı geçerek ordusuyla Antakya civarına gelmişti. Ancak hava şartları nedeniyle o da fazla bir şey

Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl aleyhâ* (nşr. İhsan Abbas), I-V, Beyrut 1973-1974, II, 86-89.

³⁹ Daha sonra el-Melikü'l-Muzaffer lâkabıyla tahta da çıkan Baybars el-Çaşnigîr'in (ö. 709/1310) biyografisi için bk. İbnü's-Sukâî, *Tâlî Kitâbi Vefeyât*, s. 57-58; Safedî, *A'yânü'l-Asr*, II, 71-75; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâziç ve'l-i'tibâr bi-zîkeri'l-hatât ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts., II, 417-418; Kazım Yaşar Koprıman, "Baybars II", *DİA*, V (1992), s. 224.

⁴⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 344-346; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 56; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI (nşr. el-Bâz el-Arînî-Abdülaziz el-Ehvânî), Kahire 1992, s. 401-406; Makrîzî, *es-Süülük*, I/3, 896-902; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 157-158; Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 186-187.

⁴¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 349-350; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 412-414; Makrîzî, *es-Süülük*, I/3, 906-908; Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 187-188.

⁴² *Rashîdüddîn Fazlullab's Jami'u'n-tavarikh*, III, 649.

yapamadı ve 3 aya yakın Halep civarında beklemesinin ardından Cemaziyelahir sonlarında (Şubat 1301) geri dönmek zorunda kaldı.⁴³

Bu son askerî harekât neticesinde bir şey elde edilememesi İlhanlı hükümdârı Gâzân'ı geçici olarak sulh istemeye mecbur bırakmıştı.⁴⁴ Nitekim 700 (1301) senesi sonlarında, Gâzân'ın gönderdiği elçiler, Kahire'ye ulaştı. Elçilik heyetinin başındaki kadı, içinde sulh yapılması gerektiğinden bahsedilen, ancak çeşitli eleştiri ve tehditlerin de yer aldığı mektubu Sultan Muhammed b. Kalavun'a arz etti.⁴⁵ Aslı Moğolca olan mektup Arapça'ya çevrildi ve devlet erkânının da hazır bulunduğu bir toplantıda sultanın huzurunda okundu. Sultan Muhammed b. Kalavun'un bu mektuba yazdırdığı cevap, Memlük emîrlerinden ve ulemeden teşkil edilen bir heyete teslim edilerek söz konusu İlhanlı elçileriyle birlikte Gâzân'a gönderildi (Muharrem 701/Eylül 1301).⁴⁶ Sultanın yazdırdığı cevabî mektupta, Gâzân'ın eleştirici üslubuna aynı şekilde karşılık verilmektedir.⁴⁷ Memlükler'den gelen cevap, İlhanlı tarafını memnun etmediyse de kısa süreli bir sükûnet sağlanmış oldu.⁴⁸

Şakhab Savaşı

Söz konusu elçi teatilerinin ardından geçen kısa bir sükûnet devresinden sonra İlhanlılar tekrar harekete geçti. Şakhab Savaşı ile neticelenecek bu hareketlenme, geleneksel İlhanlı-Memlükler mücadelesinin ve Aynicâlût'tan beri devam eden intikam alma sevdasının bir tezahürü olarak görülebilir. Ancak bu son hareketin altında başka nedenlerin de bulunduğu düşünülmelidir. Zira Gâzân bu sırada ülkesinin doğusundaki mücadeleleri sona erdirmiş, Altın Ordu Devleti ile ilişkilerinde de nispeten düzelmeler sağlamıştır.⁴⁹ Dolayısıyla artık Memlükler Devleti ile ilgili meselelere daha rahat bakabile-

⁴³ Ebü'l-Fidâ, *el-Mubtasar*, IV, 58; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 414-415.

⁴⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 112.

⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 352-354; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 426-430. Bu mektup metni için ayrıca bk. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fî sinâati'l-inşâ*, I-XV, Kahire 1910-1920, VIII, 68-71.

⁴⁶ Makrîzî, *es-Sülâk*, I/3, 915, 918.

⁴⁷ Bu mektup metni için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 356-361; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXI, 430-442; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, VII, 242-250.

⁴⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 113.

⁴⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 115.

cektir. Diğer taraftan Memlûkler Devleti ise bazı sorunlarla boğuşmaktadır. Nitekim devletin başındaki Sultan Muhammed b. Kalavun yaşının küçüklüğü nedeniyle idareye hâkim olan Baybars el-Çaşnigîr ve Sallâr'ın tahakkümü altındaydı.⁵⁰ Dolayısıyla Gâzân'ın bu ortamdan faydalanarak Suriye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek ve Memlûkler Devleti ile eskiden beri gelen hesabı kapatmak istediği sonucuna varılabilir.

Memlûkler Devleti içindeki sorunlardan faydalanmak istediği anlaşılan Gâzân öncelikle diplomasiyi kullanarak zaman kazanmaya çalışmış ve bu amaçla Mısır'a elçiler yollamıştır. Nitekim 2 Muharrem 702 (27 Ağustos 1302)⁵¹ tarihinde onun gönderdiği elçiler Kahire'ye vardılar. Onların getirdiği mektuba⁵² Memlûk sultanı teşkil ettiği bir elçilik heyetiyle cevap göndermişti. Ne var ki bu heyet İlhanlı memleketinde alıkonulmuş ve ancak Gâzân'ın ölümünden sonra Kahire'ye geri dönebilmişti.⁵³

Elçi teatilerinin ardından çok geçmeden İlhanlı güçleri Fırat'ı geçerek Suriye'ye girmişler ve Şakhab Savaşı ile neticelenecek mücadelenin fitilini ateşlemişlerdi. Ancak bu hamleyi önceleri gizleyerek Memlûkler'i gafil avlamak istiyorlardı. Nitekim emrindeki orduyla Fırat'ı geçen Gâzân'ın naibi Kutluşah,⁵⁴ Halep naibine yolladığı mektupta buraya gelme amaçlarının hayvanları için otlak bulmak olduğunu belirtmektedir. Ancak, Memlûkler cephesinde bunun bir hile olduğu hemen anlaşılmış, İlhanlılar'ın zaman kazan-

⁵⁰ Söz konusu iki emîrin idareye hâkim olması ve sultanı hacir altında tutmaları ile ilgili olarak Memlûk kaynaklarında birçok kayıt mevcuttur. Bunlara örnek olarak bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 873, 875, II/1, 44; a.mlf., *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), I-VIII, Beyrut 1991, II, 535; İbn Tağrıberdî, *en-Nücmü'z-şâhîre*, IX, 165.

⁵¹ Makrîzî bu tarihi 8 Muharrem (2 Eylül) olarak kaydetmektedir (*es-Sülûk*, I/3, 927).

⁵² Spuler, bu mektupta Memlûkler'in itaate çağrıldığını, bunu yapmazlarsa sonucunun kötü olacağı belirtilerek tehdit edildiğini nakletmektedir (*İran Moğolları*, s. 114-115).

⁵³ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII (nşr. Fehim M. Şeltût- Abdülaziz el-Ehvânî-Saîd A. Âşûr), Kahire 1998, s. 18; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 927; Aynî, *İkdi'ül-cümân*, IV, 207. Memlûk tarihçisi Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devâdârî, bu heyetin İlhanlılar Devletinde karşılaştıkları muameleyi, elçilerin başında yer alan emîrin babası Aybek'e anlattıklarından hareketle uzunca bir şekilde nakletmektedir. Bk. *Kenzü'd-dürer ve câmiu'l-gurer: ed-Dürü'l-fâhîr fî sîreti'l-Meliki'n-Nâsır*, IX (nşr. Hans Robert Roemer), Kahire 1960, s. 71-76.

⁵⁴ Şakhab Savaşı'nda İlhanlı ordusunun komutanı olan Kutluşah (ö. 707/1307) hakkında bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, II/1, 41; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 153; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-şâfî ale'l-Menbeli's-sâfî* (nşr. Fehim M. Şeltût), I-II, Kahire 1998, II, 547.

mak için böyle hareket ettiği kanaatine varılmıştı.⁵⁵ Diğer yandan Gâzân ordusuyla Fırat'ı geçerek Rahbe'ye ulaşmıştı. Buradaki Memlûk naibi (vali), onu karşılamaya çıkmış, beraberinde getirdiği azıklar ve hediyelerle Gâzân'ın gönlünü almış, Rahbe'nin küçük bir yer olduğunu, hükümdârların büyük şehirlere yönelmesi gerektiğini, şayet burayı elde etmek istiyorsa buna mani olamayacaklarını belirtmişti. Bu sözlerle ikna olan Gâzân, onu etkisiz hale getirmek amacıyla naibin oğlunu ve bir memlûkünü rehin alarak memleketine geri döndü. Bu arada naibi Kutluşah'ı emrine büyük bir ordu vererek Dımaşk üzerine yolladı.⁵⁶ Ayrıca Gâzân, Rahbe'de iken Dımaşk saltanat naibine ve buradaki ümeraya yönelik olarak kendisine boyun eğmelerini istediği tehdit dolu bir mektup da göndermişti (4 Şaban 702/24 Mart 1303).⁵⁷

Bu sırada Gâzân'ın hareketini haber alan Memlûkler de hazırlıklara başlamışlardı. Bu amaçla yapılan toplantıda büyük emîrlerden birinin başında olduğu bir müfrezenin Dımaşk'a gönderilmesi kararına varıldı.⁵⁸ Bu karara göre, başında Üstâdâr Baybars el-Çaşnigîr, Hüsameddin Laçin er-Rûmî⁵⁹ gibi ileri gelen emîrlerin bulunduğu ve Tarihçi Baybars el-Mansûrî'nin de (ö. 725/1325) içinde yer aldığı, 6 büyük emîr ve memlûklerinden oluşan bir birlik Dımaşk'a gönderildi (18 Recep 702/8 Mart 1303).⁶⁰

Bu birlik yola çıktığı sıralarda Şam bölgesindeki şehirlerde bulunan Memlûk naiplerinin kuvvetleri, İlhanlılar'a karşı ilk mücadeleyi başlatmışlardı. Zira İlhanlı ordusunun komutanı Kutluşah, Şam bölgesindeki halka kor-

⁵⁵ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 366-367; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarühüm min zevi's-sultâni'l-ekber* (nşr. Halil Şebhâde), I-VIII, Beyrut 2001, V, 478.

⁵⁶ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 367-368; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 24-25; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 930.

⁵⁷ Bu mektup metni için bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 368-372; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 210-217.

⁵⁸ Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 209.

⁵⁹ Şakhab Savaşı'nda ordunun sağ kanadına komuta eden ve bu sırada şehit olan Hüsameddin Laçin er-Rûmî'nin (ö. 702/1303) hayatı hakkında bk. Şihabeddin Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ehsâr fî memâlikî'l-emsâr*, XXVII (nşr. Hamza Ahmed Abbâs), Abudabi 2004, s. 494; Safedî, *A'yânü'l-asr*, IV, 176-178; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 164.

⁶⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 367.

ku salmak ve kudretlerini göstermek için bazı kumandanları yanlarına birlikler vererek Humus civarındaki Karyeteyn'e⁶¹ saldırmakla görevlendirmişti.⁶² Eyyübîler'in (567-866/1171-1462) Hama meliklerinden Tarihçi Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), İlhanlılar'ın harekete geçerek Karyeteyn'e saldırdıkları ve burada yağma yaptıkları duyulunca Şam bölgesindeki orduların Hama'da toplandığını, kendisinin de iştirak ettiği bir birliğin onların üzerine yollanmasına karar verildiğini söylemektedir. 7 Şaban'da (27 Mart) harekete geçen bu ordunun, 10 Şaban'da (30 Mart) İlhanlı kuvvetlerine Urz⁶³ yakınlarında yer alan bir mevkiye yetişerek saldırdığını belirten tarihçi, burada düşmanın büyük bir bozguna uğratıldığını nakletmekte, bu galibiyetin daha sonraki zafirin müjdecisi olduğunu da ilave etmektedir.⁶⁴

Urz'da meydana gelen çarpışmada Memlükler'in elinden kurtulabilen İlhanlılar, Kutluşah komutasındaki ordunun konakladığı karargâha gitmişler, Memlük sultanının Mısır'dan ayrılmadığını, Şam bölgesinde bu bölgenin askerleri dışında ordu bulunmadığını söyleyerek onları yanıltmışlardı. Bu haberi alan Kutluşah, yanındaki birliklerle beraber harekete geçerek Hama yakınlarına kadar geldi (23 Şaban/12 Nisan).⁶⁵ Urz'daki çatışmadan kurtulan İlhanlı askerlerinin verdiği bilgilere inanan Kutluşah, Memlük sultanının savaşa iştirak ettiğini, Şakhab Savaşı'nın ortalarına kadar öğrenemeyecektir.⁶⁶

Kutluşah ordusuyla Hama'ya doğru harekete geçtiği sıralarda, daha önce bahsedilen Mısır'dan yola çıkan ordu da Şam'a varmıştı. Baybars el-Çaşnigîr ve Hüsameddin Laçin er-Rûmî gibi emîrlerin komuta ettiği bu öncü ordu 18 Şaban'da (7 Nisan) Dımaşk'a girdiği sırada şehirdeki durum iyi değildi. Hama, Halep gibi Şam bölgesi şehirlerinde yaşayan halkın çoğu, düşmandan korkarak evlerinden ayrılmış, Dımaşk'a dolmuştu. Mısır'dan gelen bu öncü birlik ve civar bölgelerden peyderpey gelen ordular halkı biraz teskin etti. Ayrıca şehri terk edenlerin ağır şekilde cezalandırılacağı da ilan edilince kar-

⁶¹ Humus'a bağlı büyük bir kasaba olan Karyeteyn hakkında bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 336.

⁶² Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 220.

⁶³ Halep'e bağlı bölgelerden olan Urz için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 103.

⁶⁴ *el-Muhtasar*, IV, 61. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 373-374; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 25-26.

⁶⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 27; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 931. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 374; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 61; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 478.

⁶⁶ Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 935.

gaşa azaldı. Bu öncü grubun komutanlarından Baybars el-Çaşnigîr gördüğü vaziyetin fenalığı karşısında, sultana mektup yazarak bir an önce yola çıkması konusunda onu teşvik etti.⁶⁷ Ne var ki halk Şam orduları ve Mısır'dan gelen birliğin Moğollar'a karşı duramayacağı inancındaydı. Sultan'ın yola çıkışının gecikmesi de bu inancı körüklüyordu.⁶⁸

Şüphesiz bu korku ve güvensizliğin altında Dımaşk'ta toplanan Memlük ordularının başındaki büyük emîrlerin kararsızlığı da yatmaktadır. Nitekim buradaki büyük emîrler Dımaşk'a doğru gelen düşmanı karşılamak veya sultanın gelmesini beklemek arasında kararsız kalmışlardı. Sonuçta sultanı beklemek ve bu arada düşmanı oyalayarak geri çekilmek fikri ağır bastı ve ordu Dımaşk'ı terk etmeye başladı. Ancak askerin hızlı çekilmesi ve bu arada yaşanan kargaşa Dımaşk halkını büyük bir korkuya sevk etti. İnsanlar can derdine düştüler.⁶⁹

Ümeranın arasındaki ihtilafı farklı değerlendiren tarihçiler de bulunmaktadır. Nitekim İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra), muhtemelen, kendisinin hayranlık duyduğu ve büyük tarihinin bir cildini hayatına hasrettiği Sultan Muhammed b. Kalavun'u hacir altında tutması nedeniyle söz konusu emîrler arasında yer alan Baybars el-Çaşnigîr'i ağır şekilde tenkit etmektedir. Tarihçi, Baybars el-Çaşnigîr'in kötü niyetli olduğunu, önceleri düşmanın gelmeyeceğini düşünerek meydan okuduğunu, ancak Moğol orduları ortaya çıkınca korkarak geri çekildiğini ve her şeyini toplayarak kaçtığını, Dımaşk halkının onun için ağır sözler söylediğini, ona beddua etmeyen kimse kalmadığını iddia etmekte, bunları duyduğu halde kimseye cevap veremediğini de söylemektedir.⁷⁰ Oysa bir başka Memlük tarihçisi Aynî'nin (ö. 855/1451) naklettiği bilgiler, İbnü'd-Devâdârî'nin bu sert ifadelerini haksız çıkarır mahiyettedir. Aynî'nin nakline göre, düşmana karşı nasıl bir strateji izleneceği konusunda karar vermek için toplanan ümeranın önce İlhanlı ordusunu karşılama fikri üzerinde mutabık kalmışlardı. Baybars el-Çaşnigîr toplantıda suskun kalan ve ortaya çıkan karardan hoşnut kalmadığı izlenimini veren Hüsameddin Laçin er-Rûmî'ye onun çok tecrübeli büyük bir komutan oldu-

⁶⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 930-931.

⁶⁸ Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebu Mâhim v.dğr.), I-XIV, Beyrut, ts., XIV, 25.

⁶⁹ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 374-375; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 931-932.

⁷⁰ *ed-Dürri'l-fâbir*, s. 83.

ğunu ve düşüncelerini söylemesi gerektiğini ifade etti. Laçin er-Rûmî onun ısrarı üzerine karşısındaki düşmanın çok güçlü olduğunu, sultanın geleceğinden haberleri olmadığı ve buradaki Memlûk ordusunun naiblerin askerleri olduğunu bildiklerinden çok daha hırsla taarruz edeceklerini belirtti. Bu güçlü düşman karşısında muhtemel bir yenilginin taze kuvvet olarak gelecek asıl Mısır ordusunun da maneviyatını kırabileceğini, sultanın bu mağlubiyeti kendisini beklememelerine bağlayarak onları kınayacağını da söyleyen Laçin er-Rûmî, ümeradan sabretmelerini istedi ve sultanın bir-iki gün içinde burada olacağını belirtti. Böylece iki grup ordu birleşince gücün de artacağını ilave etti. Baybars el-Çaşnigîr onun fikrini benimsedi. Dımaşk saltanat naibi ise kendileri buradan ayrılırsa düşmanın Dımaşk'a saldırıp halkı katledeceğini bunun hesabını Allah'a nasıl vereceklerini sorduğunda Laçin er-Rûmî İlhanlılar'ın ordunun Dımaşk'tan çıktığını öğrenirse buranın zaten ellerinde olduğunu düşünerek peşlerinden geleceğini söyleyerek cevap verdi. Bu konuşmaların ardından Memlûk ordusu çadırlarını ve mühimmatını toplayarak şehirden ayrıldı.⁷¹ Gerçekten de Laçin er-Rûmî'nin söyledikleri gerçekleşmiş ve casusları vasıtasıyla Şam bölgesi ordularının Dımaşk'tan ayrıldığını öğrenen İlhanlı ordusu bunun bir hile olduğunu düşünerek buraya uğramadan onların peşine düşmüştü.⁷²

İbnü'd-Devâdârî'nin daha önce nakledilen sert eleştirilerini haksız çıkaracak mahiyette başka rivayetler de bulunmaktadır. Mesela Memlûk tarihçilerinden Makrîzî (ö. 845/1441), Sallâr ve Baybars el-Çaşnigîr'in bu savaşta çok güzel bir sınav verdiklerini özellikle vurgulamaktadır.⁷³ Yine Aynî'nin de bu konuda naklettiği bir başka rivayete göre, savaştan önce Saltanat Naibi Sallâr'ın Baybars el-Çaşnigîr'e hitaben kendisi Moğol asıllı olduğu, Baybars'ın da orduya kızgın olduğu gerekçesiyle insanların aleyhlerinde konuştuklarını söyledi. Daha sonra, ona yanındakilere sebat etmelerini söylemesini, yoksa bir daha insanların karşısına çıkacak yüz bulamayacaklarını ifade etti. Bu konuşmadan sonra Baybars el-Çaşnigîr kendisini ölüme hazırladığını söyledi ve iki emîr sebat ve kararlılık konusunda yemin ederek birbirlerini teşcî ettiler.⁷⁴

⁷¹ *İkdü'l-cümân*, IV, 2227-2228.

⁷² Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 229. Krş. İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürri'l-fâbir*, s. 85.

⁷³ *el-Mukaff'e'l-kebîr*, VII, 182. Krş. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 297.

⁷⁴ Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 234.

Şam bölgesindeki orduların komutanlarının düşmana karşı izlenecek hareket tarzıyla ilgili toplantıları esnasında ve neticede alınan kararın uygulanmasının ardından Dımaşk halkının yaşadığı kargaşadan daha önce bahsedilmişti. İşte bu esnada Dımaşklı büyük alimlerden Hanbelî Fakihî İbn Teymiyye'nin⁷⁵ gerek halkı teskin hususunda, gerekse orduyu ve ümerayı teşcî etmek konusundaki çabaları da burada zikredilmelidir. Onun Dımaşk'ta düşmanı karşılamak üzere karar alan ve bu konuda yemin eden ümeranın kararlılığını, bu sırada Dımaşk'a gelmekte olan Hama birliklerine iletmiş, onları teşcî ederek ve Kur'an-ı Kerîm'den deliller sunarak bu defa kesinlikle zaferin onların olacağı konusunda emniyet telkin ettiği rivayet edilmektedir. İbn Teymiyye, halk ve ulemanın İlhanlılar'ın da Müslüman olduğu ve onlara karşı savaşmakta nasıl bir tutum takınılması gerektiği hususunda yaptığı tartışmalarda da aktif rol oynamış, onların Hz. Ali ve Muaviye'ye karşı çıkan Hâricîler⁷⁶ gibi telakki edilmesi gerektiğini belirterek bu konuda verdiği nutuk ve teşcî edici sözleriyle hem ulema ve halkı aydınlatmış, hem de askerleri yüreklendirmişti. Ayrıca o Şam ordularının başındaki komutanlar tarafından Mısır'a sultanın yanına gitmek ve onu cesaretlendirmekle de görevlendirilmişti. Bu büyük alimin yolda olan sultanın yanına vardığı sırada sultanın neredeyse geri dönmeye karar verdiği, onu savaşa teşvik ederek dönmekten vazgeçirdiği nakledilmekte, kendisinin Mısır ordusuyla kalmasını isteyen sultana, usulün kişinin kendi halkının sancağı altında savaşması olduğunu ve kendisinin Dımaşk ordusu saflarında yer alacağını söyleyerek bunu geri çevirdiği ve Şam ordusuna katıldığı belirtilmektedir. Savaşa da katılan bu büyük alim Ramazan ayında gerçekleşen mücadelenin en kritik safhalarında askeri teşcî etmeye devam etmiş, Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler vererek böyle zamanlarda orucun terk edilebileceği konusunda askerleri ikna

⁷⁵ Memlükler'in erken döneminde yaşayan ve hayatı sırasında ilmî ve siyasî muhitlerdeki tartışmalarda çok faal bir alim olarak öne çıkan Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) hayatı hakkında bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXIII (nşr. Mustafa Hicâzî-M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1997, s. 276-277; İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'l-ze-zaman*, II, 306-310; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 15-33; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 74-80; Ferhat Koca, "İbn Teymiyye, Takıyyüddin", *DİA*, XX (1999), s. 391-405.

⁷⁶ Hâricîler, dinî ve siyasî konulardaki aşırı görüşleriyle tanınan ve Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanların oluşturduğu gruba verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Adnan Demircan, *Hâricîler'in Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 57-261; Ethem Ruhi Fırlı, "Hâricîler", *DİA*, XVI (1997), s. 169-175.

etmeye çalışmıştı. Bütün safları teker teker dolaşmış, elindeki yiyeceklerden kendisi yediği gibi, askerleri de yemeye teşvik etmiş, savaşta güçlü olmak için böyle yapılması gerektiğine onları inandırmıştı.⁷⁷

Daha önce de bahsedildiği gibi Şam bölgesi orduları sultanı beklemek ve yekvücut olarak düşmana karşı savaşmak amacıyla Dımaşk dışına çıkmışlardı. Sultan 3 Şaban 702 (23 Mart 1303)⁷⁸ tarihinde Kahire'den ordusuyla yola çıktı.⁷⁹ Sultanın beraberinde Halife Müstekfî Billâh (701-740/1302-1340), Saltanat Naibi Sallâr ve Mısır ordusunun geri kalan kısmı bulunuyordu. Sultanın komutasındaki ordu, Dımaşk yakınlarındaki Şam ordularının bulunduğu Mercüssuffer⁸⁰ mevkiine, İlhanlı ordusuyla aynı zamanda intikal etti (2 Ramazan/20 Nisan).⁸¹ Savaşa katılan tarihçilerden Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) anlatımına göre, sultanın Mısır ordusuyla Mercüssuffer'e intikalden önceki gece (1 ramazan/19 Nisan) İlhanlı ordusunun yaklaştığı haberi duyuruldu ve askerlerin hazır olması emredildi. O gece bütün ordu zırhlarını giymiş ve süvariler de atlı bir şekilde sabaha kadar hazır beklediler. Sabah namazının ardından tekrar at binen ordu saf düzenine geçti ve öğleye kadar bu şekilde kaldılar. Öğle civarı düşman orduları bölgeye intikal etti, aynı anda sultan da ordusuyla buraya geldi ve Mercüssuffer civarındaki Şakhab köyü yakınlarında ordusunu harp nizamına soktu.⁸²

Memlük ordusunun savaş düzenine göre merkezde sultan, halife, Sallâr, Baybars el-Çaşnigîr ve bazı büyük emîrlerle birlikte sultan memlükleri yer alıyordu. Ordunun sağ kanadına Hüsameddin Laçin er-Rûmî komuta ediyor ve beraberinde bazı büyük emîrler de askerleriyle birlikte burada bulunuyordu. Bu kanadın sağında yer alan birliklere ise Emîr Seyfeddin Kıpçak komuta ediyordu. Ordunun sol kanadında ise Tarihçi Baybars el-Mansurî, Şam bölgesindeki bazı şehirlerin naipleri ve diğer büyük emîrler ve askerlerinin yer aldığı birlikler konuşlanmıştı. Bunların da yanında ikinci bir sol kanat oluştu-

⁷⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 27; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 243.

⁷⁸ İbnü'd-Devâdârî bu tarihi 20 Recep (10 Mart) olarak vermektedir (*ed-Dürri'l-fâbir*, s. 82).

⁷⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 27; Makrîzî, *el-Mukaffê'l-kebir*, VII, 180.

⁸⁰ Mercüssuffer, Dımaşk'a bağlı nahiyelerdendir geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 101.

⁸¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkîyye fi'd-devleti't-Türkiyye* (nşr. Abdülhamid Salih Hamdân), Kahire 1987, s. 164, 165; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 61-62; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 28.

⁸² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 27-28.

ran bazı emîrlerin komutasındaki birlikler yer alıyordu.⁸³ Savaşın başlamasından hemen önce sultan, halife ve Kur'an okuyan hafızlarla birlikte ordu saflarını teker teker gezerek askerlerin maneviyatını yükseltmeye çalışmış, halife de irat ettiği hutbe ile buna destek olmuştu. Bu arada ordunun arkasında kölelerden ve develerden müteşekkil bir saf oluşturulmuş, bu kölelere savaştan kaçanları öldürmeleri emredilmiş, bunların at ve silahlarını da alabilecekleri belirtilmişti.⁸⁴

Bu esnada İlhanlı ordusunun başkomutanı Kutluşah da 12 komutanın idare ettiği tümenlerden⁸⁵ müteşekkil İlhanlı ordusunu harp nizamına sokuyordu.⁸⁶ O, Memlük ordusunun tertibine göre her birliğin karşısına bir birlik gelecek şekilde safları tertip etti. İki ordunun arasında bir nehir bulunmaktaydı ve Kutluşah kendi birliğiyle Memlük ordusunun sol kanadının bulunduğu noktadan karşıya geçmek mümkün görünmediğinden sağ kanadın olduğu yere kadar ilerledi. Birlik komutanlarıyla yaptığı istişare neticesinde bu noktayı saldırı için daha müsait gördüler. Kanaatlerine göre bütün olarak bu kanada saldırırlarsa, Memlük ordusunun arkasına sızabilirlerdi. Karşılarındaki Memlük ordusunun sağ kanadının sayı olarak kendilerinden çok daha az olduğunu görünce güvenleri arttı ve saldırıya da bu noktadan başladılar.⁸⁷

Aynî'nin Şakhab Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde yaşamış olan, ancak eserinin bununla ilgili kısımları günümüze intikal etmeyen Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yusufî'den (ö. 759/1358)⁸⁸ istifade ederek savaşın ayrıntılı bir anlatımını yaptığı rivayetine göre, İlhanlı ordusu ilk olarak Memlük ordusunun sağ kanadına saldırdı. Buraya komuta eden Hüsameddin Laçin er-Rûmî yanındakilerin uyarılarına aldırış etmeden düşmanın arasına daldı. O ve beraberindeki emîr şehit oldular. Arkalarındaki birlikler de dağılmaya başla-

⁸³ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 375-376; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 28-29; Makrîzî, *es-Süülük*, I/3, 932; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 232-233.

⁸⁴ Makrîzî, *es-Süülük*, I/3, 933; a.mlf., *el-Mukaffê'l-kebir*, VII, 181-182; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 233.

⁸⁵ Bir tümenin 10.000 kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Bk. Kalkaşendî, *Subbu'l-a'sâ*, IV, 423; Smith, “‘Ayn Jâlût”, s. 310; Devlet, “İlhanlılar”, s. 90.

⁸⁶ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 29.

⁸⁷ Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 234-235.

⁸⁸ Bu tarihçinin eserinden günümüze sadece 733-739 (1332-1338) senelerine ait kısmı ulaşmış, bu kısım da Ahmed Hutayt tarafından *Nüzhbetü'n-nâzir fî sîretü'l-Meliki'n-Nâsir* ismiyle 1986 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

dılar. Bunu fark eden merkezdeki Sallâr ve Baybars el-Çaşnigâr buraya destek olmaya başladılar. Dağılan sağ kanat nispeten toparlanarak saldırıya geçti ve İlhanlılar'ın bu tarafını geri püskürttü. Bu sırada Memlük ordusunun arkasına sızan üç İlhanlı komutanı ve birlikleri, başkomutanları Kutluşah'ın merkezde bulunan Memlük kuvvetleri tarafından geriye atıldığını görünce onun yardımına gittiler. Bu sırada Memlük ordusunun sağ kanadına yardıma giden Sallâr ve Baybars el-Çaşnigâr yerlerini terk ettiklerinden Moğollar buraya akın etmeye başlamışlardı. Emîr Seyfeddin Kıpçak beraberindeki emîrler ve sultan memlükleriyle birlikte sultanın bulunduğu merkezi savunmaya çalışıyordu. Sallâr bunu görünce hemen buraya geldi ve saldırıya geçerek düşmanı püskürttü. Bu esnada bütün Memlük emîrleri ölümden çekinmeden savaşıyorlardı. İlhanlılar bunun üzerine başka bir yere tutunmaya çalıştılar. Savaş bir anlamda Kutluşah ile sultan, Sallâr ve diğer emîrlerin bulunduğu birlikler arasında cereyan ediyordu. Her iki grup da sebat etmeye çalışıyordu. Sallâr ve beraberindekiler dağılmış olan sağ kanadın komutanlarının şehit olduğunun farkında değillerdi. Buradan geçen İlhanlı güçleri Memlük ordusunun dağılan sağ kanadının peşine düşmüştü. Bu sırada sultanın hazineleri de yağmalanmıştı. Hava kararınca, Memlük ordusunun sağ kanadının dağılması nedeniyle kendisini muzaffer zanneden Kutluşah burada bulunan dağın yamaçlarından birine çekildi. Yanlarında Memlük esirleri de vardı. Kutluşah yanındaki kurmaylarına Memlük askerinin bu kadar çok olduğunu bilmediğini ve düşündüğünden daha zor bir mücadele olduğunu söylüyor ve düşman hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini belirtiyordu. Bunun üzerine Memlük esirlerinin birisinden istihbarat edinmeye karar verdiler. Bunlar arasından seçtikleri emîr, sultanın da burada olduğunu, Mısır ordusunun konumunu muhafaza ettiğini ve İlhanlılar'ın yendiklerinin sadece sağ kanat olduğunu söyleyince Kutluşah buna inanmadı. Ancak konuştuğu birçok esir de aynı şeyi söyleyince ikna oldu. Sultanın burada olması onların daha önceki planlarını bozmuş ve içlerine şüphe düşürmüş, aslında zafer elde edemediklerini fark etmişlerdi. Tam bu sırada, onları dağın yamacında gören Memlük ümerası, kalplerine korku düşürmek ve bu arada dağılan Memlük ordusunun sağ kanadındakileri de geri döndürmek amacıyla kös vurulması ve borazan çalınmasını emrettiler. Bunu duyan Kutluşah'ın kurmaylarından biri ona bu davulların sadece sultan için çalınacağını söyleyerek, Memlük sultanının harp alanında olduğunu belirtti. Diğer taraftan her iki ordu da ateşler yakarak geceyi teyakkuz halinde geçirmekteydi. Sallâr, Baybars el-Çaşnigâr, Kıpçak ve diğer büyük emîrler saflar arasında gezerek komutanlar ve askerleri tetikte

olmaları konusunda uyarıyorlardı. Sabah olduğunda Memlük ordusu saflardaki yerlerini alarak düşmanı beklemeye başladı. Ancak Kutluşah ve kurmayları yaptıkları değerlendirmenin sonucunda dağdan inmemeye karar vermişlerdi. Memlük askerleri onlara saldırmak istediğinde başlarındaki emirler buna mani oldular ve orduyu dağın etrafına konuşlandırarak düşmanın etrafını çevirdiler. Her iki taraf da tekrar harp nizamını aldı. Memlük ordusundaki sultan memlükleri ve komutanları, İlhanlılar'ın başkomutanı Kutluşah'ın karşısında yer alan grubu oluşturuyorlardı. Karşılıklı ok atma ve arada bir saldırılarla devam eden savaşta iki taraf da nöbetleşe harp etme usulünü uyguluyor, komutanlar ve askerler devamlı değişiyordu. Savaş Memlükler lehine dönmeye başladı. Etrafi çevrildiği için dağdan inemeyen ve susuz kalan Moğollar bir yandan da yiyecek sıkıntısı çekiyor ve atlarını kesip yemek zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle her şeyi göze alarak dağdan inmeye karar verdiler. Onlar dağdan inmeye karar verdikleri sırada meydana gelen kargaşada esir Memlük askerlerinin bir kısmı kaçmaya muvaffak oldular. Bunlar düşmanın bulunduğu zor şartları ve son halî Sultan Muhammed b. Kalavun'a haber verdiler. Bunun üzerine yapılan durum değerlendirmesinde Memlük ordusunun ileri gelen emirleri, düşmana bir geçiş yolu bırakmaya, tamamı dağdan indikten sonra üzerlerine saldırmaya karar verdiler. Böylece aradığı boşluğu bulan İlhanlılar dağdan inmeye ve nehre ulaşmak için gayret etmeye başladılar. Bir kısmı nehri geçebilirken, bir kısmı suyun ortasında kaldı. Bu esnada Memlük ordusu saldırıya geçti, Moğollar tam bir bozguna uğradı. Arazinin bozukluğu nedeniyle iki taraf da at sürmekte zorlanıyordu. Ancak kaçan taraf olan Moğollar daha fazla zayıt vermişlerdi. İkinci vaktine kadar İlhanlılar takip edildi ve yakalanabilenler öldürüldü. Daha sonra sultanın yanına toplanan ümera tekrar istişare yaptılar ve bir kısım ümeranın dinlenmiş atlara sahip bir birlikle düşmanın peşinden gitmesine karar verdiler. Ordudaki Arap aşiretlerine mensup birlikler de bunlara katıldı.⁸⁹ Böylece 3 gün süren savaş Memlükler'in kesin galibiyetiyle neticelenmiş oldu.

⁸⁹ Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 235-241. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 376-378; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, 62; Nüveyrî, *Nibâyetü'l-ereb*, XXXII, 29-30; İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürri'l-fâbir*, s. 85-88; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 478-479; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 933-936; a.m.f., *el-Mukaffê'l-kebir*, VII, 181-184. İlhanlı tarihçisi Reşidüddin'in rivayeti için bk. *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tavarih*, III, 657.

Sultan Muhammed b. Kalavun savaşın neticelenmesinin hemen ardından başta Mısır ve Dımaşk olmak üzere Memlûk şehirlerine zaferi bildirmek üzere elçiler yolladı.⁹⁰ Bu arada Moğol esirlerinden biri vasıtasıyla bu büyük zaferi bildirmek üzere İlhanlı hükümdarı Gâzân'a da bir mektup gönderdi.⁹¹ Bunların ardından kendisi de Dımaşk'a gitmek üzere ordusuyla yola çıktı. 5 Ramazan'da (23 Nisan) şehre girdi. Büyük şenlikler düzenlenerek karşılanan sultan burada uzun süre kaldı. Savaşa katılan ümeraya çeşitli hediyeler verdikten sonra Şam bölgesi şehirlerinin saltanat naiplerini ordularıyla birlikte görev yerlerine yolladı. Kendisi de 3 Şevval'de (23 Mayıs) Mısır'a gitmek üzere Dımaşk'tan ayrıldı.⁹²

Savaşta büyük zayıf veren İlhanlılar ise Fırat kıyılarına doğru kaçmaya çalışıyorlardı. Askerlerinin büyük kısmı öldürülmüş olan Kutluşah ancak çok az sayıdaki adamıyla karşıya geçebilmişti.⁹³ Baybars el-Mansûrî, İlhanlılar'ın üç grup halinde çekilmeye ve kaçmaya başladıklarını, ilk grubun 30.000, Kutluşah'ın beraberindeki ikinci grubun da aynı sayıda olduğunu son grubun da 20.000 civarında bulunduğunu ve Moğol komutanlarından biri idaresinde kaçmaya çalıştıklarını söylemektedir. Tarihçi, Memlûk ordusunun bunları takip ederek çoğunu öldürdüğü veya esir aldığını da ilave etmektedir.⁹⁴ İlhanlı ordusu kaçarken çok zor durumlara düşmüştü. Çoğu yürüyerek kaçmaya çalışıyordu, atlarının eğerlerindeki çulları ayaklarına sarmak zorunda kalmışlardı. Kaçabilenler de Memlûk ordusunun göremedikleri askerlerdi. Zira Memlûk askerleri rastladıkları Moğolları ya öldürüyor, ya da esir alıyordu. Her taraf Moğol askerlerinin cesetleriyle dolu idi. Canlı kalabilenler korku, açlık ve yorgunluktan savaşıcak durumda değillerdi. Bir Memlûk askeri gördüklerinde ellerindeki silahları atarak aman diliyorlardı. Bunların bir kısmı Dımaşk tarafına doğru kaçmışlardı. Şehirde bulunan Moğol ve Ermeni as-

⁹⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 936; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 243-244.

⁹¹ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 378; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 478; İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürrü'l-fâbir*, s. 118. Bu mektubun metni için bk. İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürrü'l-fâbir*, s. 119-122; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 247-251.

⁹² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 40, 41, 42; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 28.

⁹³ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 937.

⁹⁴ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 377. Krş. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 30.

kerlerinin öldürülebileceği duyurusu yapılmış, bu sırada da birçok İlhanlı askeri ve Ermeni katledilmişti.⁹⁵

İlhanlılar'ın savaşta ve sonrasında verdikleri kayıpla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Mesela Tarihçi İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) İlhanlı ordusunun ancak üçte birinin kaçabildiğini nakletmektedir.⁹⁶ Bir başka rivayete göre yola çıkan İlhanlı ordusunda her on kişiden ancak biri ülkesine geri dönebilmişti.⁹⁷ Moğol kaynaklarının dahi kaybı 10.000 ölü 20.000 esir olarak ifade ettikleri nakledilmektedir.⁹⁸ Bu orduyla ilgili verilen toplam rakamlar düşünüldüğünde Moğollar'ın büyük bir zayıf verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bazı kaynaklar Gürcü ve Ermenilerin de dâhil olduğu İlhanlı ordusunun toplam sayısını 90.000 olarak kaydetmektedirler.⁹⁹ Baybars el-Mansûrî, eserinin iki yerinde bu ordunun sayısını verirken, ilkinde 12 tümen ve 90.000 rakamını kaydetmekte, bir başka yerde ise bu rakamı 100.000 olarak bildirmektedir.¹⁰⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî ve Safedî (ö. 764/1363) söz konusu ordu için 50.000 sayısını telaffuz etmekte,¹⁰¹ İbn Habîb (ö. 779/1377) ise İlhanlı ordusunun toplam 13 tûmenden müteşekkil olduğunu, Ermeniler'in de daha sonra bu orduya iştirak ettiklerini söylemektedir.¹⁰² Dolayısıyla bir tûmenin 10.000 kişiye tekabül ettiği düşünüldüğünde İbn Habîb'in nakline göre bu ordunun 130.000 kişiyi aştığı sonucuna varılabilir. Sonuç olarak hangi rakam esas alınırsa alınsın İlhanlı ordusunun zayıfatının büyük olduğu anlaşılmaktadır.

Memlük ordusuna gelince, bu ordunun sayısı hakkında bir kayıt tespit edilememekle birlikte savaşta verdikleri zayıf hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Buna göre Düşmanın saldırdığı sağ kanatta şehit olan 11 büyük emîr ve

⁹⁵ Aynî, *İkdi'l-cümân*, IV, 244-245. Krş. Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 936-937; a.mlf., *el-Mukaff'e'l-kebir*, VII, 184-185.

⁹⁶ *Mesâlik*, XXVII, 494.

⁹⁷ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 937.

⁹⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 115 dn. 66.

⁹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 29; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 478.

¹⁰⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 372, 376.

¹⁰¹ İbn fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXVII, 494; Safedî, *A'yânü'l-asr*, V, 85.

¹⁰² *Tezkiretü'n-nebîh fî eyyâmi'l-Mansûr ve benîh* (nşr. Muhammed M. Emin-Said A. Âşûr), I-III, Kahire 1976-1986, I, 245. İlhanlı ordusunun toplam rakamı ile ilgili tartışmalar için ayrıca bk. Smith, " 'Ayn Jâlût", s. 340 vd.

1000 kadar asker söz konusudur.¹⁰³ Savaşın ardından Şam bölgesindeki bir şehrin valisinin Memlük ordusundan şehit olanları toplayarak bir yere gömdüğü ve yerlerini belirlemek için buraya bir de kubbe yaptırdığı nakledilmektedir.¹⁰⁴

Şakhab Savaşı'nın Memlük Tarihindeki Yeri ve Sonuçları

Memlükler cephesindeki akisleri ele alındığında bu savaşın Memlük-İlhanlı ilişkileri bakımından ne kadar önemli sonuçlar doğurduğu anlaşılabilir. Nitekim Memlük tarihçilerinin yazdıkları eserlerde bu savaşa ayırdıkları yer, verilen önemi ortaya koyar mahiyettedir. Mesela Nüveyrî, kendisinin de iştirak ettiği Şakhab Savaşı'nı uzun bir şekilde naklettikten sonra onun hakkında yazılan nazım ve nesir halindeki yazı örneklerini de tam olarak kaydetmektedir.¹⁰⁵ İbnü'd-Devâdârî de bunlardan bir kısmını nakletmekte, Nüveyrî'nin almadığı bazı şiirleri de ilave etmektedir.¹⁰⁶ Bu savaşla ilgili bazı nazım ve nesir örneklerine Safedî ve İbn Habîb'in eserlerinde de rastlanmaktadır.¹⁰⁷ Memlük tarihçileri arasında Şakhab Savaşı'nı bütün ayrıntılarıyla geniş bir şekilde nakletmesi ile temayüz eden Aynî de burada zikredilmektedir.¹⁰⁸

Diğer taraftan savaş sonrasında yaşanan sevinç ve bunun için yapılan kutlamalar da Şakhab Savaşı'nın Memlük tarihindeki yerini göstermesi bakımından burada belirtilmelidir. Nitekim Sultan Muhammed b. Kalavun'un Dımaşk'a girdiğinde nasıl karşılandığından bahsedilmişti. Sultan Kahire'ye varmadan burada yapılan hazırlıklar ve vardığındaki karşılama töreni ise bundan çok daha ihtişamlı olmuştur. 23 Şevval 702 (10 Haziran 1303) tarihinde, daha önce her tarafı süslerle bezenmiş olan Kahire'ye giren sultanın bütün ordusu ve beraberindeki Moğol esirleriyle birlikte şehri baştanbaşa

¹⁰³ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 167. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 376-377; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 29-30; İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürrü'l-fâbir*, s. 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 27; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 933; a.mlf., *el-Mukaffe'l-kebîr*, VII, 182.

¹⁰⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 937; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 252.

¹⁰⁵ Bk. *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 31-56.

¹⁰⁶ Bk. *ed-Dürrü'l-fâbir*, s. 89-100.

¹⁰⁷ Bk. Safedî, *A'yânü'l-asr*, V, 86-89; İbn Habîb, *Tezkîretü'n-nebîl*, I, 248-252.

¹⁰⁸ Aynî, bu savaş için meşhur tarihi *İkdü'l-cümân*'da yaklaşık 52 sayfa (IV, 207-259) ayırmıştır.

geçtiği, bu alayın ve merasimlerin görülmemiş ölçüde ihtişamlı olduğu nakledilmektedir.¹⁰⁹ Kahire ve Mısır'daki bu merasim ve şehrin süslenmesi ile ilgili faaliyetlerin 10 Ramazan'da (28 Nisan) zafer müjdesini ulaştıran emîrin gelmesiyle birlikte başladığı ve sultanın geldiği 23 Şevval'e kadar da yaklaşık 43 gün sürdüğü rivayet edilmektedir.¹¹⁰ Makrîzî bu şenliklerin sultanın Kahire'ye varmasından sonra da birkaç gün daha devam ettiğini söylemektedir.¹¹¹

Şakhab Savaşı'na geniş yer veren Memlûk tarihçileri, kullandıkları ifadelerle de onun önemini açıkça ortaya koymaktadırlar. Bu savaşta elde edilen zaferi öven daha önce bahsettiğimiz şiirler bunun örnekleri arasındadır. Yine, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin bu zafer ve sultanın Dimaşk'a girişi esnasındaki şenliklerle ilgili olarak daha önce böylesine güzel bir gün yaşamadıklarını yemin ederek ifade etmesi de¹¹² buna dair örneklerdendir. Safedî'nin, Sultan Muhammed b. Kalavun'un hayatını anlatırken Şakhab Savaşı'yla ilgili olarak Moğollar'ın daha önce böyle bir mağlubiyet yaşamadıkları ve bu mağlubiyetin izlerini uzun süre hafızalarından silinmediğini¹¹³ belirten ifadeleri ile İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) bu zaferle Müslümanların büyük bir ferahlığa eriştikleri¹¹⁴ şeklindeki sözleri de burada kaydedilmelidir. Ayrıca Ebü'l-Fidâ ve İbn Habîb'in bu zaferi Hazindâr vadisindeki mağlubiyetin rövanşı olarak niteledikleri de¹¹⁵ bunlara eklenmelidir.

Şüphesiz Memlûkler'in elde ettikleri bu zafer İlhanlılar cephesinde büyük üzüntüye sebep olmuştur. Nitekim mağlup İlhanlı ordusunun çok azı memleketlerine ulaşabilmiş, bunlar da dağınık ve perişan bir vaziyette hükümdârın bulunduğu yere varabilmişlerdi. Kadınlar kocaları ve çocuklarından haber alabilmek için yollara dizilmişler, ancak giden 10 kişiden sadece biri dönebildiğinden büyük bir üzüntü ve kedere kapılmışlardı. Tebriz şehrinde iki ay boyunca matem havası devam etmiş, ağlama ve ağıtlardan başka

¹⁰⁹ İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürri'l-fâbir*, s. 88.

¹¹⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 31.

¹¹¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 938. Bu şenlikler bazı kaynaklarda çok ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Bk. Makrîzî, *es-Sülûk*, I/3, 938-940; a.mlf., *el-Mukaff'e'l-kebîr*, VII, 185-186; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 256-259.

¹¹² *Mesâlik*, XXVII, 494.

¹¹³ *A'yânü'l-asr*, V, 86. Safedî, benzer bir değerlendirmeyi Gâzân'ın hayatı ile ilgili bilgi verirken de yapmaktadır. Bk. *A'yânü'l-asr*, IV, 6.

¹¹⁴ *el-İber*, V, 479.

¹¹⁵ Ebü'l-Fidâ, *el-Mubtasar*, IV, 62; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebil*, I, 247.

bir şey duyulmaz olmuştur. Savaşta duçar olunan büyük mağlubiyet Hükümdâr Gazân'a ulaştırılınca, çok üzölmüş, burnundan bir anda kan boşalmış, neredeyse ölecek vaziyete düşmüştü. Saltanat otağına kapanarak bir süre kimseyle görüşmemişti. Savaşta mağlup olan komutanlar birer ikişer gelmeye başlayınca Gâzân bunları hesaba çekmek amacıyla bir toplantı¹¹⁶ tertip etti. Komutanların ileri sürdükleri mazeretler kabul edilmeyerek cezalandırılmalarına karar verildi. Önce Naip Kutluşah'ın zincire vurulması emredildiyse de, daha sonra İlhanlı ümerasının aracılığıyla bundan vazgeçildi. Ancak Moğollar arasında âyandan olanlar için en tahkir edici şeylerden kabul edilen bir muameleye maruz bırakıldı. Buna göre o hacıların refakatinde bağı bir vaziyette tutuluyor, önünden geçenler yüzüne tükürüyorlardı. Kutluşah daha sonra Gîlân eyaletine sürgün gönderilmek suretiyle tecziye edildi. Ondan sonra huzura giren bir başka komutan da dövölerek cezalandırıldı.¹¹⁷

İlhanlılar cephesindeki bu büyük yenilgi ve sonrasındaki üzüntü ile ilgili haberler daha ziyade Memlük tarihçilerince nakledilmektedir. Bunların sıhhat derecesi tartışılabilir olsa da Moğol kaynaklarında bu savaş ve sonrası ile ilgili kayıtların sınırlı, kısa ve önemine uygun düşmeyen bir tarzda nakledilmiş bulunması,¹¹⁸ Memlük kaynaklarını bu konuda öncelikli hale getirmektedir. Nitekim İlhanlılar'la ilgili çalışmalarıyla tanınan Bertold Spuler de Şakhab Savaşı'nı naklederken Memlük kaynaklarına daha fazla öncelik vermekte, bazı Moğol tarihçilerinin bu konuda kısa bilgiler verdiğine de işaret etmektedir.¹¹⁹

Memlük-İlhanlı ilişkilerinde dönüm noktalarından biri olduğunu ifade ettiğimiz Şakhab Savaşı'nın yukarıda değinilen akislerinin dışında çok önemli sonuçları da bulunmaktadır. Bunların başında savaştan sonraki sene Gâzân'ın ölmesi ve bunun neticesinde iki devlet arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başlaması bulunmaktadır. Reşîdüddin, hanımlarından birinin vefatından çok müteessir olan Gâzân'ın bundan bir süre sonra kendisini halsiz düşüren bir hastalığa yakalandığını ve 11 Şevval 703 (17 Mayıs 1304) tarihinde

¹¹⁶ Söz konusu toplantı için bk. Reşîdüddin, *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tavariikh*, III, 657-658; Spuler, *İran Moğolları*, s. 116.

¹¹⁷ Aynı, *İkdi'l-cümân*, IV, 282-284. Krş. Makrîzî, *es-Sülük*, I/3, 937-938.

¹¹⁸ Bk. Reşîdüddin, *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tavariikh*, III, 657, 658.

¹¹⁹ *İran Moğolları*, s. 115 dn. 66.

öldüğünü belirtmektedir.¹²⁰ Diğer taraftan Memlûk tarihçileri onun ölüm nedeniyle ilgili olarak farklı bilgiler nakletmektedirler. Mesela Baybars el-Mansûrî ve Ebü'l-Fidâ, Gâzân'ın Şakhab Savaşı'ndaki mağlubiyete çok üzüldüğü ve ümitsizliğe kapıldığı için humma hastalığına yakalandığını ve bunun sonucunda hayatını kaybettiğini söylemektedirler.¹²¹ Aynî, Yusufî'den naklen Gâzân'ın Şakhab Savaşı'ndan sonra duyduğu derin üzüntüyü ve bunun neticesinde hastalanarak ölmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Buna göre Gâzân söz konusu savaştaki mağlubiyet sonrası yaşadığı üzüntü nedeniyle ümerası ve hanımları ile birlikte olmaktan kaçınarak yalnız kalmaya çalışıyordu. Savaşta yakınlarını kaybeden kadınların bunun müsebbibi olarak onu görmesi, üzüntü ve kederini bir kat daha arttırdı. Bu zor şartlar altında daha fazla dayanamayan Gâzân rahatsızlandı, danıştığı bir hekimin tavsiyesiyle tebdil-i hava amacıyla Rey şehrine gitti. Ne var ki buraya varmadan hastalığı ilerledi ve bir rivayete göre kalp krizi geçirerek öldü.¹²²

İbnü'd-Devâdârî ve Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil (ö. 759/1358) ise Gâzân'ın, söz konusu savaştaki yenilgi nedeniyle kötü davrandığı ümerası ve işbirliği yaptıkları hanımlarından biri tarafından zehirlenmek suretiyle öldürüldüğünü nakletmektedirler.¹²³ Ancak Safedî kendisine nakledilen bir bilgiye göre bunun doğru olmadığını ve bu rivayetin civardaki komşu Müslüman hükümdârlarla yazışan Gâzân'ın halasının iddialarına dayandığını söylemektedir.¹²⁴ Spuler, Memlûk tarihçilerinin son üç İlhanlı hükümdârı için de zehirlenerek öldürüldükleri iddiasını ileri sürdüklerini belirterek, onların Gâzân'ın da böyle öldürüldüğü şeklindeki rivayetlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini ifade etmektedir.¹²⁵

¹²⁰ *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tavarikh*, III, 660, 662. Ayrıca bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 117.

¹²¹ Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye*, s. 174; Ebü'l-Fidâ, *el-Mubtasar*, IV, 63. Krş. İbn Haldûn, *el-İber*, V, 479; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, III, 128; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 316-317.

¹²² *İkdü'l-cümân*, IV, 317-318.

¹²³ İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürrü'l-fâhir*, s. 112; Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, *en-Nebcî's-sedîd ve'd-dürrü'l-ferîd fî mâ ba'de Târîhi İbni'l-Amîd*, (nşr. ve Frans. çev. E. Blochet, *Patrologie Orientale*, XII (Paris 1919), s. 345-350, XIV (Paris 1920), s. 375-672, XX (Paris 1929), s. 1-270), III, 93-94. Krş. İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XXVII, 496; Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 318-319.

¹²⁴ *A'yânü'l-asr*, IV, 14-15.

¹²⁵ *İran Moğolları*, s. 117 dn. 76.

Muhtemelen yenilginin verdiği üzüntüyle ölen Gâzân'ın¹²⁶ sahneden çekilmesi, iki devletin ilişkilerinin nispeten yumuşamasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim yerine geçen Olcaytu'nun (703-717/1304-1317) Memlûkler'le iyi ilişkiler kurmak için faaliyetlere başladığı görülmektedir. Olcaytu'nun tahta çıkar çıkmaz ilk yaptığı işlerden birisinin, Gâzân tarafından alıkonulan Memlûk elçilerini serbest bıraktıracak onlara ikramda bulunması ve beraberlerine Memlûkler'le aralarındaki düşmanlığı gidermek ve sulh temin etmek için kendi elçilerini de katarak Mısır'a yollaması olduğu nakledilmektedir.¹²⁷ İlhanlı hükümdârının Memlûk elçilerine çok büyük ihsanlarda bulunduğu, onlarla aracı kullanmadan bizzat görüştüğü, Memlûk sultanı Muhammed b. Kalavun'u övücü sözler söyleyerek ağabeyi Gâzân'ı tenkit ettiği, harap olan şehirlerin imarı için 12 seneden aşağı olmamak kaydıyla uzun süreli bir sulh talebinde bulunduğunu sultana iletmelerini istediği belirtilmektedir. Ancak onun bu sulh talebinin, Altın Ordulular'ın İlhanlılar'a karşı bir sefer düzenleyeceği istihbaratını alması nedeniyle en azından Memlûkler'le iyi ilişkiler kurarak onlardan emin olmak gayesine matuf bulunduğu da ilave edilmektedir.¹²⁸

Olcaytu'nun ilişkileri düzeltmek amacıyla yolladığı elçiler, Memlûk elçileriyle beraber 26 Şaban 704 (24 Mart 1305) tarihinde Kahire'ye ulaşmıştı. Sultan Muhammed b. Kalavun, Olcaytu'nun sulh talebini ileten elçileri iyi karşılayarak bu talebe olumlu cevap verdi. Kendi memlûklerinden ve ulema arasından seçtiği iki kişilik bir elçilik heyeti teşkil ederek bunları İlhanlı elçileriyle birlikte Olcaytu'ya yolladı. Zilkade (Mayıs) ayında yola çıkan elçiler, ertesi sene Ramazan'da (Mart-Nisan 1306) bir başka İlhanlı elçilik heyetiyle birlikte Mısır'a döndüler.¹²⁹ Dolayısıyla iki devlet arasında karşılıklı elçi teatipleriyle gerçekleştirilen diplomasi sonucu bir sulh akdedilmiş oldu.

Şakhab Savaşı'nın en önemli sonuçlarından biri de Suriye üzerindeki Memlûk hâkimiyetinin kesinleşmesi olmuştur. İlhanlılar bu bölgeyi tamamen kaybetmiş ve buraya yönelik emellerini gerçekleştirme şansını bir daha bu-

¹²⁶ Bazı araştırmacılar da onun Şakhab yenilgisiyle yaşadığı üzüntünün sonucunda hastalanıp öldüğü kanaatindedirler. Bk. Abbas İkbal, *Târîhu İrân ba'de'l-İslâm* (çev. Muhammed A. Mansur), Kahire 1989, s. 463, 464; Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 203.

¹²⁷ Aynî, *İkdü'l-cümân*, IV, 319, 320.

¹²⁸ İbnü'd-Devâdârî, *ed-Dürri'l-fâbir*, s. 127-128, 129-130.

¹²⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 87; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/1, 6. Krş. Baybars el-Mansûrî, *Zühdetü'l-fikere*, s. 381; a. mlf., *et-Tuhfetü'l-mülûkîyye*, s. 176.

lamamışlardır. İlhanlılar'ın vasâlleri olan Ermeniler de tekrar Memlûk hâkimiyetini kabul ederek, mecbur tutuldukları yıllık vergiyi ödemeye başlamışlardır.¹³⁰ Zira onlar artık hâkimiyetin Memlûkler'de olduğunun farkında idiler. Nitekim 704 (1304-1305) senesinde ödemekle yükümlü oldukları vergiyi göndermemeleri nedeniyle üzerlerine gelen Memlûk birliğini, bir grup İlhanlı askeriyle birlikte gafil avlayarak bir kısmını öldürüp, bir kısmını da esir almalarından sonra, Mısır'dan bir ordu gönderildiğini haber alan Ermeni Kralı yaptıklarından pişman olarak yıllık vergisini ödemeyi ve esir Memlûk askerlerini göndermeyi taahhüt etmiş, söz konusu saldırının da Moğollar'ın bir tertibi olduğunu belirtmek zorunda kalmıştı.¹³¹

İlhanlılar ise daha önce de bahsedildiği gibi en büyük hedeflerinden birisi olan Suriye hâkimiyetinin gerçekleşmesi zor bir hayal olduğunun farkına varmışlardır. Ancak tek başlarına gerçekleştirmelerinin mümkün olmadığını anladıkları bu emellerinden tamamen vazgeçmek de istemiyorlardı. Bu amaçla bir yandan Memlûkler'le ilişkilerini düzelterek zaman kazanmaya çalışırken, bir yandan da Avrupa ülkeleriyle ittifak arayışı içine girmişlerdi. Nitekim İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun Papa, Fransa ve İngiltere krallarına Suriye'yi hâkimiyeti altına almak ve Memlûkler'i cezalandırmak konusunda kendisine yardım etmeleri konusunda mektup yazdığı, ancak bundan bir sonuç alamadığı belirtilmektedir.¹³² Dolayısıyla, Şakhab Savaşı'nın ardından İlhanlılar artık Suriye'ye tek başlarına giremeyeceklerinin farkına varmışlardır. Nitekim bundan sonraki süreçte de iki devlet arasında bir daha Aynicâlût, Hazindâr ve Şakhab gibi bir savaş vuku bulmamış, Olcaytu'nun ölümünün ardından İlhanlı tahtına oturan Ebû Saîd Bahadır zamanında (717-736/1317-1335) yapılan bir anlaşma ile kalıcı barış sağlanmıştır.¹³³

¹³⁰ Bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 115-116.

¹³¹ Makrîzî, *es-Sülûk*, II/1, 16-17; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 176-177.

¹³² William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt*, Amsterdam 1968, s. 68-69; Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 204; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 175; Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", s. 614.

¹³³ Ebû Saîd Bahadır döneminde Memlûk-İlhanlı ilişkileri ve imzalanan anlaşma ile ilgili olarak bk. Sürûr, *Devletü Benî Kalavun*, s. 205-211; F. Âşûr, *el-Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 187-195.

Sonuç

Ele alınan dönemde Mısır ve Suriye’de Memlûkler, İnan, Irak ve Anadolu’nun bir kısmında İlhanlılar ve Deşt-i Kıpçak’taki Altın Ordu doğudaki en kuvvetli devletlerdi. Bunlardan Memlûkler ve İlhanlılar, başta Suriye üzerinde hâkimiyet kurma hususundaki stratejik hesaplar olmak üzere çeşitli nedenlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Memlûkler, İlhanlılar’ın deniz yolunu kapatmak ve bölgedeki Ermeni ve Haçlılar’la ittifak kurarak Mısır’ı ele geçirme planlarına mani olmak için Suriye’deki hâkimiyetini sağlamlaştırma amacındaydı. Diğer taraftan askerî yapılarının dayandığı memlûk edinme sisteminin devamı için, müttefik oldukları Altın Ordu memleketinden gelecek askerkölelere büyük ihtiyaç duyuyorlar, ancak bu sevkıyatın gerçekleşebileceği kara yolunun üzerinde İlhanlılar bulunduğu için büyük sıkıntı çekiyorlardı. Bu sıkıntıyı aşmak için Bizans dâhil çeşitli devletlerle diplomatik ilişkilerini geliştirerek hem Suriye’yi ellerinde tutma, hem de memlûk sevkıyatını devam ettirme gayreti içindelerdi.

İlhanlılar ise Moğollar’ın yayılcı siyasetlerinin bir gereği olarak Suriye bölgesini ele geçirip denize inme, uzun vadede Mısır’a da hâkim olma amacındaydılar. Bu amaçlarının önündeki en büyük engel olan Memlûkler’i tabii olarak düşman görüyorlardı. Diğer yandan kurucuları Hülâgû zamanında Aynicâlût Savaşı’nda mağlup olmaları nedeniyle onlara karşı söz konusu stratejik hesaplarının ötesinde büyük bir öfke de duyuyorlardı. Hem stratejik hesaplarını gerçekleştirebilmek, hem de bu düşmanlarından intikamlarını alabilmek için Bizans Devleti, Ermeniler ve Haçlılar’la ittifak kurmaya çalışıyorlardı.

Bu iki devletin Suriye üzerinde kesişen emelleri, önceleri sınır ihlalleri ve diplomatik manevralar şeklinde bir mücadeleye dönüşmüş, daha sonra da Elbistan, Humus, Hazindâr ve Şakhab gibi büyük savaşları beraberinde getirmiştir. Bu savaşların sonucusu olan Şakhab, İlhanlılar’ın Suriye üzerindeki emellerini tamamen ortadan kaldırmasa da en azından bir daha bunları gerçekleştirmeye kalkışmalarını kesin bir şekilde engellemiş ve bu bölgedeki Memlûk hâkimiyetini kesinleştirmiştir. Küçük birkaç çatışmanın haricinde bu savaşın ardından iki devletin ordusunun bir daha karşı karşıya gelmemesi bunu teyit eder mahiyettedir. Yine bu savaşın bir sonucu olarak, İlhanlılar’ın vasâlleri olan Ermeniler de tamamıyla Memlûk hâkimiyetine girmişlerdir. Hem Suriye bölgesini hem de buradaki önemli müttefiklerini kaybeden İlhanlılar barış istemek zorunda kalmışlardır. Şakhab Savaşı’ndan yaklaşık 18

sene sonra imzalanan barış anlaşmasıyla uzun süren düşmanca ilişkiler sona ermiştir.

Şakhab Savaşı'nın Memlükler açısından önemi daha büyüktür. Zira bu savaşın gerçekleştiği sırada devletin başında sultan olarak çocuk yaştaki Muhammed b. Kalavun bulunmaktaydı, ancak asıl iktidar gizliden gizliye kendi aralarında da bir nüfuz mücadelesi veren Sallâr ve Baybars el-Çaşnigâr gibi büyük emîrlerin ellerindeydi. Bu durumun farkında olduğu anlaşılan İlhanlı hükümdârı Gâzân, muhtemelen Memlükler'i bu zayıf halde gafil avlamak istemiş, fakat başarılı olamamıştır. Şayet başarılı olsaydı, büyük ihtimalle Mısır'ı da ele geçirecek ve Memlükler Devletini tarih sahnesinden silecekti. Dolayısıyla söz konusu savaşın kendileri lehine sonuçlanması, bir anlamda Memlükler Devletinin mukadderatını değiştirmiştir. Son olarak bu savaşın, Moğolların Aynicâlût mağlubiyeti nedeniyle gerçekleştiremedikleri batıya ilerleme siyasetlerinin yeniden ortaya çıkmasını engellediği de belirtilmelidir. Bir başka ifadeyle, Şakhab Savaşı'nda Memlükler'in galip gelmesinin, Moğol istilasının tekrar başlamasına engel olduğunu söylemek de mümkündür.